

Horthy a mérlegen

A történész a szakma normái szerint feltárja a tényeket, analizál, rámutat a mélyebb, korábban esetleg ismeretlen összefüggésekre, de nem feladata, hogy ítéletet hirdessen a múlt szereplői felett, még akkor sem, ha a tényekből esetleg egyértelmű a következtetés. Ungváry Krisztián új, Horthy Miklósról szóló monográfiája vállaltan eltér ettől a normától, hiszen műve alcímében is kiemeli: az egykori kormányzó felelősségét vizsgálja. De a Horthyról elnevezett huszonöt éves időszak, valamint a kormányzó és hazai politikus kortársai nehezen tekinthetők pusztán történelemnek, amikor megítélésükről egymást kizáró vélemények állnak egymással szemben – igaz, éppen a tudományos igényű történelmi munkákban, néhány kivételt nem számítva, nincsenek szélsőséges nézetkülönbségek.

Ungváry a történészek között nem egyedül vallja, amit előszavában ír: Horthy személye „ma sem múlt, hanem egyfajta »élő történelem«”. A 2010 óta hatalmon lévő politikai erők – mondja – fontosnak tartják, hogy „jelenlegi pozíciójukat az 1944 előtti Magyarországhoz, illetve Horthy Miklós személyéhez kössék, és jelen tetteiket a múltra hivatkozva igazolják”. Ehhez hozzátehető: ez nem pusztán elszálló szavakat, de egyebek közt közpénzből, maradandónak szánt szobrokat, emlékműveket is jelent, és a szándék szerint iskolai oktatást is a monopolizált tankönyvkiálattal. Érdeemes azt is megemlíteni: 1945 óta sokszor változott az említett huszonöt év hivatalos megítélése. Az 1945 utáni koalíciós

időszak valamennyi érdemi politikai pártja élesen elhatárolódott a Horthy-korszaktól, azt folytathatatlanak látta, abból indult ki, hogy új rendszert kell teremteni – hogy milyet, abban persze mást és mást gondoltak. A kommunista rendszer – mint azt Ungváry is jelzi – az utolsó időszakában túllépett a korábbi Horthy-fasizmus minősítésen, sok tekintetben reális, árnyalt képet lehetett már rajzolni nemcsak a tudományos művekben, de az oktatásban is. Mindez szerepet játszik abban, hogy még a tájékozottabb közönség jelentős része sincs tisztában meghatározó faktumokkal, nem látja a tények és a vélemények között húzódó határvonalat. Jócskán indokolt tehát, hogy a témában járatos történész vállaltan nem eredeti kutatásokra, hanem tudományos művekben feltárt tényekre támaszkodva, az 1920 és 1944 közötti időszak néhány meghatározó kérdésében a nyilvánosság elé tárja, szerinte milyen teljesítményt nyújtott a korszak névadója. Miben milyen felelőssége vethető fel, tehát miért megalapozatlan minimum hősként, az új generációk lehetséges példaképeként, de még jelentős államférfiként is emlegetni. Ugyanakkor kiemelendő, Ungváry következetesen felelősségről és nem bűnökről beszél, holott van történelmi irodalma Horthy háborús bűnöskénti felelősségre vonatóságának is, illetve annak, hogy ez miért maradt el.

A könyv forrásokra hivatkozva vizsgálja a kormányzó cselekedeteit, ennek alapján fogalmazza meg véleményét a felelősségről, vagyis nem

világszemléletét, értékrendjét elemzi, azt adottnak tekinti, ilyesmire csak a döntései vagy éppen azok hiánya fényében utal. Nem törekszik Horthy politikai pályája egészének elemzésére, és még csak a negyedszázados időszakon belül sem célja minden fontos döntésénél az államfő álláspontjának vizsgálata. Ezzel együtt is hiányolható néhány fontos ügyben, mondjuk, a frankhamisításban, pontosabban a bűnösök „kezelésében” vagy az 1931-es statáriumban az államfői felelősség felvetése.

Horthy szerepét Ungváry többnyire konkrét döntéseinél elemzi, olykor a tekintélyéből, pozíciójából adódó általános felelősségét, mulasztásait emeli ki. Ennek tükrében merül fel: elkelt volna a műben egy ismertetés a kormányzó státuszáról, formális jogairól és arról, hogy gondosan épített, a szerző által sem vitatott tekintélye miből adódott, hogyan vált a szerepével nem egészen szinkronban álló névadójává a huszonöt éves korszaknak. Ezt nem váltja ki, hogy az elemzett, az ország sorsa szempontjából meghatározó témák, döntések vizsgálatakor Ungváry jelzi a kormányzó adott ügyben meglévő jogkörét, mozgásterét. Ez utóbbi szempont alapján egyébként visszatérően bemutatja Horthy választási lehetőségeit is, és nemcsak a döntéseket és következményeiket tárja az olvasó elé, hanem kitér az alternatívákkal járó, feltételezhető fejleményekre is.

Horthy általános felelőssége alapján tárgyalja a könyv a két világháború közötti magyar politika sarkalatos szempontját, a revíziós törekvést. Úgy látja, a kormányzó nagymértékben felelőssé tehető azért, hogy a magyar társadalomban Trianon sokkja után, a lehetséges kiutat illetően nem

vált árnyaltabbá a kép. Az ezeréves határok helyreállításának igényén és szándékán túlmenően a politikai vezetés nem alakított ki reálisan képviselhető nemzetiségi politikai koncepciót, holott, mint köztudott, a történelmi Magyarország lakosságának nagyobb része nemzeti kisebbségekhez tartozott. Horthy kellő tekintéllyel rendelkezett, hogy befolyásolja a közhangulatot – írja Ungváry –, de ő a nemzeti szupremácia jelszavának hangoztatása és saját, a történelmi határokat majdan visszaszerző hadvezéri kultuszának építése közben nem foglalkozott a visszaszerzendő területek nem magyar lakosságának sorsával, önrendelkezési igényével, mint ahogy fel sem merült számára, hogy a revíziót a magyar etnikum egyesítésének szándékára redukálva képviselje.

Ungváry egyértelműnek látja és mutatja be: Horthy felbujtóként és kegyelmet gyakorlóként is elmarasztalható a fehérterror miatt. Itt az első pillanatban félreérthető megfogalmazásba ütközik az olvasó, amikor ezt írja a szerző: „olyanoknak is kegyelmet adott, akik teljesen ártatlan embereket gyilkoltak meg, sőt a gyilkosságok során raboltak is...”. E helyen azonban nem a rablás és gyilkosság bűncselekményi súlyát jelzi a sőt, hanem azt, a rablásokra még a kormányzó amnesztia sem volt érvényes.

A békeidőszakot tárgyalva a revízió említett ügyén túl a könyv bemutatja a kormányzó antibolsevizmusából eredő, a politikai ráció érvényesítését akadályozó lépéseit, valamint a háborúhoz vezető út inkonzisztens döntéseit, egyebek között Bárdossy miniszterelnöki kinevezését. Erről azt írja: „Kereshetett volna olyan személyt is, aki nem hisz feltétlenül a német győ-

zelemben, annál is inkább, mert ebben maga Horthy sem hitt...”

Ungváry a kormányzó felelősségét egyértelműnek ítéli a Szovjetunióval szembeni hadiállapot deklarálásában, és nem pusztán politikai értelemben látja ezt hibásnak, hanem jogi szempontból is, mondván, a kassai bombázás nem teremtett alapot e lépéséhez. Az úgynevezett kiugrási kísérlet kudarcra és lényeges elemeiben amatőrsege eléggé ismert. „Az, hogy egyáltalán próbálkozott valamivel, inkább mellette szól, még akkor is, ha az akció és az előkészítés egyes részletei kifejezetten dilettánsak voltak” – olvashatjuk most. A szerző felveti: amikor Horthy 77 évesen, fiával zsarolt helyzetben aláírta lemondását, eljárása emberileg érthető, de a vezetőtől, az önmagát ízig-vérig katonaként prezentáló politikustól elvárható lett volna, hogy az államérdeket helyezi előtérbe, amivel nem legalizálja a puccsot, nem megadja magát, és az akkor már aligha kétséges kimenetelű háború utánra érdemeket szerez az országnak.

Talán a szélsőjobbhoz való viszonya és antiszemitizmusa volt az a két terület, ahol valamilyen fejlődés látszik Horthy nézeteiben – írja Ungváry. A leírásból kitűnik, nem is annyira a kormányzó nézetei módosultak, mint inkább az őt körülvevő világ alakult át. A harmincas évek végére világossá vált számára, hogy a fennálló rendet belülről egyedül a szélsőjobb veszélyezteti, 1938-tól a zsidóellenes kezdeményezések, törvények pedig túlléptek Horthy antiszemitizmusán, nem azonosult ezekkel, igen szerény aktivitással, szűk korlátok között fékezni igyekezett hatásukat.

A kötet legnagyobb terjedelemben a német megszállás időszakával fog-

lalkozik. Itt Ungváry Horthy személyes felelősségnek vizsgálata mellett meglehetősen részletességgel mutatja be a magyar politika mozgásterét. Véleménye élesen szemben áll a mai magyar politikai vezetés részben az Alaptörvény preambulumban is megfogalmazott interpretációjával, miszerint a német megszállással megszűnt a nemzeti szuverenitás, így a magyar politikának nincs érdemi felelőssége a történelemben. A könyv bizonyítja, létezett manőverezési lehetőség, sőt, olykor éltek is vele a döntéshozók. Ráadásul a zsidóság deportálása aktív magyar közreműködés nélkül egyenesen kivitelezhetetlen lett volna. Bemutatja, hogy Horthy mit tudhatott vagy minimum sejthetett a zsidók sorsáról, miközben egészen 1944 júniusáig nem tett semmit a deportálások ellen, de ekkor sem használta érdemben hatalmát, viszont passzivitásával legitímálta a történéseket. Ungváry súlyosan felelősnek látja Horthyt a hazai németiség – ahogy nevezi – elárulásáért, a jelentős részben kényszerre épülő SS-sorozás tudomásulvételéért. Jelzi, hogy fajvédő nézetei alapján az antiszemitizmus és a németellenesség jól megfért egymással, s hogy a háború utánra, a revíziós álmok mellett, azal aligha összeegyeztethető, tiszta fajú, így német és zsidómentes Magyarországot vizionált. A könyv *Összegzés* előtti zárófejezete a budapesti zsidóság Horthy általi „megmentését” tárgyalja – így, idézőjelben –, egy, a kormányzó elleni vélt puccsal szemben tett lépésekkel összefüggésben, nem vitatva Horthy fellépésének jelentőségét, de a történelemből éppen azt a következtetést vonja le, hogy korábban is lett volna lehetősége a deportálások leállítására, vagy legalább

a munkaképtelen gyerekek, idősek és a nők megsemmisítő táborokba hurcolásának megakadályozására.

Ungváry a könyv *Összegzésében*, Horthy felelőssége magyarázataként úgy fogalmaz: a kormányzót jellemhibái, instabilitása, az önkontroll elvesztése, vágyvezérelt gondolkodása mellett a csekélyebb szellemi horizont, a diplomáciai érzék és a politikai műveltség hiánya, az utolsó időszakban pedig már a kezdődő szennilitás is jellemezte. Bár a formákat illetően konzervatív volt, elvi szempontok nem nagyon foglalkoztatták, döntéseit ösztönösen, zsigerből hozta.

A Horthy-apologéták természetesen ettől a mütől sem változtatják meg véleményüket a kormányzóról. Ebből a szempontból is érdemes megemlíteni, a kiadó a könyv bemutatójaként vitát

szervezett a szerző és a Veritas Intézet vezetője, Szakály Sándor között, amely a YouTube-on elérhető.¹ A tényeket illetően csak szerény nézetkülönbség mutatkozott, de – ahogy mondani szokás – a felek álláspontja nem változott. Az újságírói kérdésre, hogy hogyan értékelnék egészében Horthy teljesítményét, Ungváry egykettedet, Szakály négyest említett. Ettől függetlenül, a bizonytalankodó, a tényekre is figyelő közönség, a témák árnyalt megközelítésére is kész tanárok a könyvvel legkevesebb elgondolkodtató forrást vehetnek a kezükbe.

Ungváry Krisztián: Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége 1920–1944. Budapest, 2020, Jaffa Kiadó. 224 oldal, 3999 forint.

¹ <https://www.youtube.com/watch?v=PUeplOhOCw8&feature=youtu.be>

Csepeli György

227

Csak az van, ami nincs

Évek óta tanítok külföldi dokumentumfilmrendező-palántákat arra, hogyan kell magyarnak lenni. Hallgatóim a kurzus elején még vidámak, élénkek, kacarásznak, s figyelmeztetnem kell őket, hogy ez nem lesz mindig így, a kurzus végére már leverték, szomorúak, büntudattól terhesek lesznek, lehervad a mosoly az arcukról. Első leckéjük látogatás a Kossuth téren, mert itt az 1848. március 23-án kinevezett magyar kormány tagjai láthatók egy szoborcsoportban. Fejük lehajtva, tartásuk megtört, mintha sejtenék, hogy sorsuk a száműzetés, kivégzés, megőrlés, elnyomatás lesz. Mire ezek a sorok megjelennek,

a szoborcsoporttól egy kőhajításnyira elkészül a kurzus második leckéjének teljesítéséhez szükséges emlékhely is, a sír, hol Nagy-Magyarország sülylyedt el.

A magyar tapasztalat lényege a bezártság, a kommunikációképtelenség, a másik szempontjainak el nem ismerése, a meg nem értettség az ellenséges világban. Ilyen beállítottsággal lehetetlen a való helyzet felmérése, az okok és okozatok komplex viszonyának felderítése, mely nélkül nincs sikeres cselekvés. A szükségképpen bekövetkező kudarcok nyomán nem születik értelmes belátás, nincs tanulás, a hibás beidegződések miatt újra

meg újra kudarc vár a cselekvőre, aki a hibát nem önmagában, hanem az ellene szőtt összeesküvésekben, a befurakodott idegenekben, az árulókból látja.

Bibó István sebészi pontossággal írta le ezt a lelkiállapotot, mely minden politikai közösségben megjelenik, ahol megbillen az egyensúly a vágy és a valóság között, elmosódik a lehetőség és a valószínűség közötti határ, a lehetetlen tűnik valószínűnek, és a valószínű lehetetlenné.

Megdöbentető olvasmány az Osztrák–Magyar Monarchia Magyar Királyságnak nevezett térfelén a háborúvesztés biztos tudatában ülésező országgyűlés 1918 októberében lezajlott utolsó üléseinek jegyzőkönyve, mely arról tanúskodik, hogy a felszólalók pártállástól függetlenül nem fogták föl, hogy az ország, amelynek elszakadását az Osztrák Császárságtól kimondták, nincs és nem is lehet. Nagy-Magyarország csakis az Osztrák Császársággal együtt, az Osztrák–Magyar Monarchia részeként létezhetett, s amikor az Osztrák Császárság felbomlott, a Magyar Királyságként ismert terület sem maradhatott egészben, hiába mondták fel az Országgyűlésben a császárságot és a királyságot egykor összeforrasztó Pragmatica Sanctiót.

Az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborút elveszítette. A győztesek azt akarták, hogy ez az állam megszűnjön, s területén új államok osztozzanak. A győztes oldalra került új államoknak ez az elhatározás felettébb tetszett. A béketárgyalásokon azon voltak, hogy a lehető legnagyobb területekhez jussanak. A nagyhatalmaknak nem kis erőfeszítésébe került, hogy a megszűnt Monarchia területén osztozkodó kis államok mo-

hóságát megfékezzék. A vereség ódioma az Osztrák–Magyar Monarchiából megmaradt, újonnan alakult Osztrák Köztársaságra és a fél évezredes függés után újra függetlenné vált Magyar Királyságra hárult. Az Osztrák Köztársaság polgárai talán inkább a Német Birodalomhoz szerettek volna tartozni, de ha már ez a vágyuk a győztesek akaratából nem teljesülhetett, minden különösebb negatív indulat nélkül tudomásul vették, hogy új államuk jóval kisebb, mint volt 1918 előtt, amikor a Monarchia részeként annak még hivatalos neve sem volt.

A helyzet merőben másként alakult a Magyar Királyságban, melynek magukat magyarként azonosító lakói, mint Robert Musil írta, nagyon is határozottan tudták, hogy ők kik, és minek hívják őket. A Magyar Királyság a Monarchia részeként nagy fokú autonómiát kapott, melynek politikai hasznélvezői a királyság területén hangyányi többséggel rendelkező magyarok voltak. A konstrukció, mint azt Bibó István helyesen kimondta, politikailag velejéig hazug volt, de pszichológiailag, az autista magyar tapasztalat szempontjából nagyon is valóságosnak tűnt.

Mindennek az első világháborús vereség véget vetett. A Monarchiából megmaradt Magyarország térképét a győztesek akarata szabta, varrta, s lett az új ország akkora, amekkora. Az új ország 1920. június 20-án a Párizs környéki kastélypark Nagy Trianon nevű kastélyában vesztesként békeszerződés aláírására kényszerült a győztesekkel. Száz év telt el azóta, s nem mondhatjuk, hogy bekövetkezett volna a megnyugvás az új országban, melynek népe (de leginkább elitje) képtelen volt belenyugodni abba,

hogy a régi ország, mely a Monarchia része volt, sokkal nagyobb és gazdagabb volt.

Ha nincs koronavírus-járvány, a trianoni békeszerződés megkötésének századik évfordulója nyilván nagyszabású, tömegeket megmozgató rendezvényekre adott volna módot. Elkészült volna a Nagy Film, melynek feladata a békeszerződés igazságtalanságának, méltánytalanságának tudatosítása, a magyar Philoktétész sebfeltépeése lett volna. Megnyílt volna a sír a Parlament előtt, ahová tömegek zarándokolhattak volna a szomorú napon, majd utána mindig.

Mindenek hiányában maradt a békekonferencia zárónapján elmondott Apponyi-beszéd szerény dramaturgiai eszközökkel filmre vett remakeje, melynek bemutatására a Duna Televízióban a békeszerződés aláírásának századik évfordulója napján este került sor. Apponyt Rátóti Zoltán alakítja. A vele szemben szobor-szerűen ülő, néma Clemenceau szerepében Dánielfy Zsoltot látjuk.

A rendezés tökéletesen megjelenítette a reménytelen helyzetet, melyben Apponyi elmondta beszédét. Időről időre látjuk Clemenceau fagyos arcát, amelyen megvetés, értetlenség, lenézés tükröződik. A torokszorító hatást fokozza az ülésteremben némán hallgató delegátusok árnyképszerű megjelenítése: akár a Macbeth által látott boszorkányok is lehetnének.

Apponyi jól látta, hogy helyzete reménytelen, de a jó helyzet-meghatározás alapján rossz következtetést vont le. A színre vitt beszédben, mint a borostyánkőben az egykor élt rovar, tökéletesen megmaradt a Bibó István által diagnosztizált, önmagán kívül tekinteni képtelen mentalitás, mely ugyanaz számára, mint a véres álma-

iba beleőrülő Macbethnek: „Már csak az van, ami nincs.”

Apponyi a beszédet drámai felütéssel kezdi, amikor felveti a kérdést, hogy a békeszerződés feltételeinek ismeretében a magyarok öngyilkosságot kövessenek-e el, vagy kivégzőosztag elé álljanak inkább? A kérdést nyilván nem értették a delegátusok, akiket – nem lévén magyarok – sosem foglalkoztatott a nemzethalál, melynek elképzelése paradox módon a magyarok számára a túlélés, a megmaradás inspiráló forrása.

A megválaszolhatatlan kérdést panaszáradat követi, melynek célja a békeszerződés okozta anyagi és demográfiai veszteségek monoton felsorolásával elérni kívánt szánalomérzés felkeltése lehetett. Ám a megvert és kismizmizett gyermekből egyszer csak kibújt a hengegő, magát kulturális fölényben látó felnőtt, akit aggodalommal tölt el, hogy mihez kezdenek majd a megnagyobbodott új és régebbi államok az írni-olvasni nem tudó tömegekkel, akiknek nem lesz többé kikre felnézniük iránymutatásért.

A beszéd egészét áthatja a bibói értelemben vett hazugság, ennek igazságában csak a beszélő hisz. A hazugság alappillére az ezeréves megszakítatlan nemzetállami múlta való hivatkozás, mely nagyvonalúan eltekint az 1526–1918 között eltelt fél évezred történelmétől, amikor Magyarországot csak a magyarok képzelete élte.

Apponyi ösztönösen jó pszichológiai érzéssel a korban éppen megszülető Gestaltpszichológia által leírt észlelési effektusokat használja ki, amikor ezt a képzelt országot a Kárpátok adta természeti határok által formált, lakóit vérségi kötelékekkel egybefűzött szerves alakzatként mutatja

be, melyben minden résznek a Nagy Egészen van helye.

Üresen kopognak szavai, amikor arról győzködi a delegátusokat, hogy a Monarchia magyar térfelén élő nem magyarokkal szemben nem volt diszkrimináció, éppoly szabadon és zavartalanul élhettek mint a magyarok. Ha a nemzethalálról nem is hallottak a delegátusok, az 1907-ben a Magyar Országgyűlésben elfogadott lex Apponyi ismerős lehetett számukra. Ez a törvény írta elő, hogy „minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segílyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát tartozik kifejleszteni és megerősíteni”. E törvényben a Magyarországon élő nem magyar anyanyelvű kisebbségek az egynyelvű nemzetállam kiépítése erőszakos kísérletének bizonyítékát látták.

Apponyi tudta, hogy beszédét a szavaira süket és vak delegátusokhoz intézi. Mindössze abban reménykedhetett, hogy a sajtó révén üzenete eléri a nemzetközi nyilvánosságot. Arra gondolhatott, hogy ha a delegátusokat nem is tudja meggyőzni, a győztes országok közvéleményét a békeszerződés ellen tudja hangolni. Ez a számítása nem vált be.

A beszédet időnként megszakító szakértő, az önmagát alakító dr. Máthé Áron visszafogottan kommentálja és értelmezi Apponyi mai füllel hallgatva némelykor visszatetsző szavait. A szakértő végig megmarad a szavak által teremtett szemantikai térben. A filmre vitt dokumentumdráma szerzői a száz évvel ezelőtt elhangzott szavakat nem temetik el, de fel sem támasztják, meghagyván a döntést a nézőknek.

A mai néző úgy gondolhatja, hogy a beszédet ott kellett volna elkezdenni, ahol Apponyi befejezte. A beszéd végén arra hívta fel a delegátusok figyelmét, hogy a békeszerződéssel a győztesek Erisz aranyalmáját dobták be Közép-Európa népei közé, melyek a náluk hatalmasabb erők kísértésének ellenállni képtelenül a jövőben felórlódnak az egymás közti marakodásban. A Duna Televízió jól döntött, amikor megrendelte és bemutatta Apponyi Albert Párizsban száz évvel korábban a magyar ügy védelmében elmondott beszédét. A beszédet ma hallgatva egyértelmű, hogy nem volt s nincs külön magyar ügy. A trianoni békeszerződés óta eltelt száz év története azt mutatta, hogy a békeszerződés igazi kárvallottja nem Magyarország volt, hanem Közép-Európa egésze.

A trianoni békeszerződés csak egy volt az első világháborút lezáró békeszerződések sorában, melyek együttevve magukban hordták a második világháború magvait. A második világháború közép-európai vesztesei ugyanazt kapták büntetésként, amit a győztesek jutalomként. A térség mindegyik országában megtört a nyugati társadalomfejlődés íve és a polgári fejlődés, elsorvadt a piacgazdaság, a civil társadalom. A közép-európai kis nemzetállamok, köztük a Nagy Trianon-palotában született független Magyarország, az Európai Unió tagjaiként páratlan esélyt kaptak arra, hogy sírba tegyék nyomorúságaikat, s ne azt lássák, ami volt, hanem azt, ami lesz.

A beszéd – Apponyi a magyar ügy védelmében. Duna TV. Rendező: **Csillag Mano**. Forráskönyv: **Csillag Mano, Kálomista László, dr. Máthé Áron**. Szereplők: **Rátóti Zoltán, Dánielfy Zsolt**.